

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.153>**І. В. Міма***кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного та трудового права
Державного університету економіки і технологій
orcid.org/0000-0002-0062-3932***Н. В. Іванюк***асистент кафедри цивільного та трудового права
Державного університету економіки і технологій
orcid.org/0000-0002-7582-2106***ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ НАЦІОНАЛЬНОГО
ТА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ**

У статті розглянуто теоретичні засади взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах інтеграційних процесів. Визначено особливості взаємодії норм і принципів міжнародного та внутрішньодержавного права, зумовлені потребою чіткого визначення місця міжнародного права в національній системі права та в ієрархії правових джерел, практики їх застосування в разі колізії з нормами внутрішнього права. Увагу акцентовано на значенні міжнародного права для системи джерел національного права, домінування міжнародного права та принципів визнання його пріоритетності. Вихідним під час розгляду зазначеної проблематики визначено те, що національне та міжнародне право взаємопов'язані у своєму походженні й розвитку. Місце міжнародного права в національній правовій системі та його співвідношення з внутрішнім правом розкрито шляхом аналізу традиційних («моністичної» та «дуалістичної») та радикальних («радикального монізму» і «радикального дуалізму», «помірного дуалізму» і «помірного монізму», «стриманого дуалізму» тощо) концепцій. Проаналізовано взаємозв'язок міжнародних правових норм і норм національного законодавства в умовах інтеграційних процесів. Адже в сучасних умовах визнання за нормами міжнародного права домінування порівняно з нормами національного законодавства набуває особливого значення, це пояснюється тим, що праву, як регулятору суспільних відносин в умовах глобалізації світу, належить вагоме значення. Проте таке домінування міжнародного права над національним належить розглядати тільки як певний особливий результат такого впливу глобалізації на національне право. Ефективність правових приписів міжнародного права в механізмі правового регулювання національної правової системи залежить від того, як вони втілені та використовуються юридичною практикою в державі, наскільки досконалими є форми та методи їх об'єктивації в суспільних відносинах. Норми міжнародного права як регулятори суспільних відносин мають загальну цілеспрямованість і визначають перспективи розвитку не тільки права, а й суспільства та сучасної держави в умовах інтеграції.

Ключові слова: міжнародне право, національна правова система, домінанта міжнародного права, національне законодавство, інтеграційні процеси.

Mima I. V., Ivaniuk N. V. COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN NATIONAL AND INTERNATIONAL LAW IN THE CONDITIONS OF INTEGRATION PROCESSES

The article considers the theoretical foundations of the relationship between national and international law in the context of integration processes. The peculiarities of interaction of norms and principles of international and domestic law, conditioned by the need to clearly define the place of international law in the national legal system and in the hierarchy of legal sources, the practice of their application in case of conflict with domestic law. Emphasis is placed on the importance of international law for the system of sources of national law, the dominance of international law and the principles of recognizing its priority. The starting point for considering this issue is national and international law are interrelated in their origin and development. The place of international law in the national legal system and its relationship with domestic law is revealed by analyzing traditional ("monistic" and "dualistic") and radical ("radical monism" and "radical dualism", "moderate dualism" and "moderate monism", "restrained dualism" etc.) concepts. The interrelation of international legal norms and norms of national legislation in the conditions of integration processes is analyzed. After all, in modern conditions, the recognition of the rules of international law of dominance in comparison with the rules of national law acquires special significance, because the law, as a regulator of social relations in the context of globalization, is important. However, such dominance of international law over national law should be considered only as a certain special result of such an impact of globalization on national law. The effective purpose of legal provisions of international law in the mechanism of legal regulation of the national legal system depends on how they are implemented and used by legal practice in the state, how perfect are the forms and methods of their objectification in public relations. Norms of international law as regulators of public relations, have a common purpose and determine the prospects for the development of not only law but also society and the modern state in terms of integration.

Key words: international law, national legal system, dominant of international law, national legislation, integration processes.

Постановка проблеми. Національне та міжнародне право в умовах глобальних інтеграційних процесів не можуть існувати та розвиватись ізольовано одне від одного. Цей процес пояснюється потребою систематичного та динамічного узгодження національного права певної країни з нормами міжнародного права. Процес уніфікації національного законодавства з нормами міжнародного права відбувається через процедуру ратифікації міжнародних договорів (угод), які надалі набувають юридичної сили національного законодавства. Загальнотеоретично норми міжнародного права об'єктивуються у форми міжнародних договорів, які є джерелами не тільки міжнародного права, але й національного. Кількість міжнародних договорів, які укладаються сьогодні в світі, постійно зростає. Договірні відносини набувають універсального характеру, що, зі свого боку, обґрунтовує потребу на конституційному рівні конкретизувати статус міжнародних договірних норм у національній правовій системі [20, с. 22], а також визначити засади співвідношення міжнародних договорів і національних нормативно-правових актів як джерел права [4, с. 391]. Усе це пояснює актуальність зазначеної теми дослідження. Крім того, на особливості нормотворчості в міжнародному праві впливають національні правові системи, які знаходять своє відображення в зовнішньополітичних відносинах держав. Міжнародне право, зі свого боку, відіграє важливу роль у формуванні національного законодавства, впливає на процеси акультурації та зближення правових систем континентального права. Взаємодія та взаємовплив цих двох систем проявляється в тому, що, з одного боку, система національного права перебуває під впливом міжнародного права, адже норми внутрішнього законодавства переважно закріплюють основні засади правового статусу громадянина, запозичені з міжнародних актів про права людини. До того ж положення конституцій, у яких фіксується зміст основних принципів міжнародного права, створюють юридично обґрунтовані та аргументовані передумови для залучення держави в різні інтеграційні процеси. Як результат, відбувається реалізація норм міжнародного права у внутрішньодержавних відносинах [21, с. 88–89].

Стан дослідження проблеми. Національне та міжнародне право динамічно взаємопов'язані у своєму становленні та розвитку. Дослідженню проблем, пов'язаних із врегулюванням правових колізій, узгодженістю національного права та міжнародного, приділяється достатньо уваги більшістю вчених-правників: М. Баймуратов, В. Буткевич, В. Денисов, О. Задорожній, М. Коротаренко, І. Лукашук, В. Мицик, В. Муравйов, В. Опришко, В. Плавич, П. Рабінович, М. Черкес

[1] та інші. Проте питання взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах світових глобалізаційних процесів залишається не досить урегульованим.

Метою статті є аналіз особливостей взаємодії норм міжнародного та внутрішньодержавного (національного) права, а також розкриття теоретичних засад взаємозв'язку національного та міжнародного права в умовах глобалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Процеси глобалізації в правовій сфері визначаються щораз більшим впливом міжнародного правового регулювання на внутрішні суспільні відносини певної країни незалежно від типу національної правової системи чи їхньої сім'ї. Спрямування та ступінь взаємовпливу цих систем права визначається й обґрунтовується сутністю певної концепції взаємозв'язку міжнародного права та національної правової системи певної держави. Сучасною юриспруденцією використовуються різні підходи щодо розкриття питання взаємодії національного та міжнародного права, домінують – дуалістична та моністична теорії [6, с. 4]. Зокрема, з позицій дуалістичної теорії національне та міжнародне право розглядаються як дві самостійні правові системи, що мають індивідуальні механізми правового регулювання суспільних відносин, а отже і різний правопорядок. Прихильники дуалізму вважають, що хоча ці правові системи не позбавлені можливості взаємодії, норми міжнародного права не в змозі здійснювати дієвий вплив у напрямі нормативного впорядкування та систематизації правопорядку в межах національного механізму правового регулювання суспільних відносин, і, навпаки, норми національного права не можуть виконувати регулятивних функцій у міжнародно-правових відносинах [14, с. 61–62]. З огляду сутнісних характеристик моністичної теорії міжнародне та національне право визнається єдиною системою права. Водночас, обґрунтовуючи позиції монізму, у межах цієї теорії можна виділити два підвиди: верховенство національного права або верховенство міжнародного права [19, с. 23–24].

З огляду на динаміку інтеграційних процесів як результат міжнародної співпраці держав виникають та стверджуються нові концептуальні підходи в аналізі взаємодії національного і міжнародного права. Наприклад, поряд із констатацією дуалізму міжнародних норм і норм національного законодавства в конституціях держав визначається перевага норм міжнародного права щодо права національного. В інших випадках конституції країн можуть містити суто моністичні положення взаємодії міжнародного та національного права, проте насправді існує дуалізм правового регулювання суспільних відносин. Такий динаміч-

ний розвиток міжнародних взаємовідносин між країнами сприяє виникненню нових підходів, у яких відображаються поглиблена трансформація та взаємодії цих двох систем [21, с. 89].

Серед сучасних концептуальних напрямів заслуговують на увагу такі: концепції «радикального монізму» і «радикального дуалізму», «помірного дуалізму» і «помірного монізму», «стриманого дуалізму» і «діалектичного дуалізму», «послідовного дуалізму» і «реалістичного дуалізму», «об'єктивного дуалізму» і «діалектична» концепція, теорія «координації» та інші [20, с. 23]. Проте особливостями цих доктрин є їхній внутрішній міжвидовий взаємозв'язок, за наявності такого зв'язку провести їх розмежування досить складно. Наприклад, за концепцією «радикального монізму» міжнародне право і національне право в єдності формують правову систему з перевагою міжнародного права [16, с. 11]. Такий взаємовплив простежується в нормативних приписах (ст. 91) Конституції Нідерландів, зокрема, зазначається, що будь-яке положення міжнародного договору, що вступає в протиріччя з Конституцією, підлягає схваленню більшістю не менш як у дві третини голосів депутатів Генеральних штатів [23]. Це можна розтлумачити так, що норми міжнародних договорів, внесені в систему національного законодавства Нідерландів, домінують над внутрішнім правом країни.

Що стосується змістовних аспектів теорії «стриманого дуалізму», то норми міжнародного права та національного законодавства можуть регулювати однакові види суспільних відносин, що спричиняє виникнення колізійності між нормами цих систем. Наприклад, у США федеральні закони і міжнародні договори перебувають на горизонтальному рівні в ієрархії джерел національного права. Зокрема, використовуючи принцип юридичної логіки – *lex posterior derogat legi priori*, у разі наявності двох нормативно-правових актів, що регулюють однаковий вид суспільних відносин, колізійність долається шляхом надання переваги нормативно-правовому акту, ухваленому в більш пізній період. Також у Конституції Франції (ст. 55) міститься норма, що міжнародні договори мають вищу юридичну силу, навіть перевищуючи силу законів національного права [11]. Означені приклади підтверджують вагомість норм міжнародного права в системі внутрішнього законодавства. Наявні наукові концепції і підходи обґрунтовують місце норм міжнародного права в системі джерел національного права. У межах «помірного монізму» (наприклад, національне законодавство Бельгії, Нідерландів) перебуває судження, що норми міжнародного права можуть бути обов'язковим для використання в механізмі національного правового регулювання суспільних відносин [20, с. 24]. Наприклад, міжнародні дого-

вори визнаються частиною національного законодавства країни.

Під час аналізу «діалектичної концепції» норми міжнародного права визнаються обов'язковими для дотримання в державі, адже є складовою частиною системи національного законодавства, створюючи єдину правову систему країни. Така концепція міжсистемних зв'язків національного та міжнародного права притаманна системі законодавства Іспанії [9], Греції, Грузії [7], Португалії [10], Чехії [16, с. 13]. Зокрема, у конституціях цих держав передбачено, що законно укладені, санкціоновані за допомогою закону (ратифіковані або схвалені належним чином), офіційно опубліковані міжнародні договори становлять частину їхнього внутрішнього законодавства, їх дотримання є обов'язковим, такі норми мають перевагу над національними законами, що суперечать їм [16, с. 14].

Використовуючи зміст доктрини «координації» або «дружнього ставлення до міжнародного права», у разі колізії норм міжнародного права та національного законодавства необхідно застосовувати тлумачення норми національного права відповідно до вимог міжнародно-правової норми. Аналіз конституційних норм Італії (ст. 10) [8] та Австрії (9) є тому підтвердженням. У разі виникнення колізії з договірними нормами норми закону не скасовують норми договору, якщо такі норми є спеціальними для врегулювання зазначеного виду суспільних відносин [12, с. 236]. Особливостями зазначених конституційних норм є закріплення взаємозв'язку за змістом і формою національного права з міжнародним правом.

Сьогодні в умовах зближення правових систем континентального права домінування міжнародного права над національним треба розглядати як результат впливу глобалізації на національне право [2, с. 37]. Це пояснюється бажанням країн зберегти державний суверенітет у законотворчості, членство в міжнародних і міждержавних об'єднаннях, забезпечити дотримання ефективного стану демократизму та правової культури суспільства й політичного режиму. Наприклад, рішення органів Європейського Співтовариства є загальнообов'язковими та мають вищу юридичну силу над нормами національного законодавства держав-членів, тобто простежується тенденція щодо закріплення верховенства європейського права над внутрішньодержавним.

Аналізуючи стан взаємодії норм міжнародного права та норм національного законодавства, простежується тенденція щодо закріплення переваги норм міжнародного права над нормами національного законодавства. Особливого поглиблення цей напрям набув після підписання 27 червня 2014 року Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом шляхом реформу-

вання національного законодавства України з метою реалізації інтеграції України в правову систему наднаціональної міжнародної організації [17, с. 33]. Процес імплементації та застосування Угоди про асоціацію з Європейським Союзом в правовій системі України регулюється нормами конституційного законодавства, тобто встановлюється підхід, за дотримання якого, у разі наявності конфлікту між приписами норм міжнародного права та норм національного законодавства у сфері регулювання суспільних відносин, перевага віддається нормам національного права. Такий регулятивний вплив норм національного законодавства ускладнюється абстрактним характером викладу правових норм національного законодавства щодо визначення домінування юридичної сили загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права щодо системи національного права. Зокрема, такі принципи міжнародного права, як: незастосування сили або загрози силою; мирного розв'язання міжнародних спорів; невтручання; співпраці; рівноправ'я й самовизначення народів; суверенної рівності держав; добросовісного виконання зобов'язань за міжнародним правом [13, с. 208], територіальної цілісності; поваги прав людини; непорушності кордонів [15, с. 48–49], що закріплюються у Статуті Організації Об'єднаних Націй, Декларації про принципи міжнародного права та Заключеному акті, не є абсолютно вичерпним переліком основних принципів міжнародного права, що ускладнює процес адаптації та конкретизації норм у механізмі національного правового регулювання суспільних відносин.

Окрім того, взаємодія європейського і національного права визначається принципами, напрацьованими Радою Європи та її органами. Це принцип верховенства права Європейського Співтовариства стосовно права держав-членів Співдружності, змістом якого є надання європейському праву вищої юридичної сили стосовно національного права держав-членів, тобто воно має вищу юридичну силу за всі національні нормативно-правові акти незалежно від часу їх ухвалення. Наприклад, у разі колізії між нормою європейського права і національного права має застосовуватися перша.

Наступним принципом є пряма дія права Співтовариства в державі-учасниці, що означає обов'язкове та безпосереднє застосування актів Співтовариства національною адміністрацією та судами незалежно від згоди та умов, встановлених державою-учасницею [18]. Принцип інтеграції означає інкорпорацію норм права Співтовариства, а не всього європейського права в національні правові системи держав-учасниць, унаслідок чого вони стають інтегральним складником цих систем. Нарешті, принцип юрисдикційної захищеності означає імперативну

обов'язковість для всіх судових органів держав-учасниць і судових установ Співтовариства забезпечити застосування права Співтовариства й максимально ефективний захист прав та інтересів, що виникають на його основі [5, с. 55–73]. Подібні принципи та позиції обстоює у своїх рішеннях і Європейський суд із прав людини під час розв'язання справ щодо захисту прав і свобод людини, встановлених Конвенцією.

У більшості демократичних європейських держав на конституційному рівні закріплюється пріоритет міжнародного права над національним, підтвердженням цього є результат ратифікації норми міжнародних договорів, яким визначається, що норми національного законодавства не можуть ні суперечити нормам міжнародного права, ні скасовувати їх [3, с. 131]. Наприклад, якщо виникає колізійність між нормами міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України й нормами національного законодавства, пріоритетному застосуванню підлягають норми міжнародних договорів [6, с. 5].

Висновки. Отже, можна стверджувати, що ефективність впливу міжнародного права на національну правову систему залежить від повноти відображення та з'ясування закономірностей міжнародного розвитку із врахуванням внутрішніх особливостей національного права, а також від стану розробленості правових засобів держави, за наявності яких відбувається ефективний регулятивний вплив на суспільні відносини. Для забезпечення державою сталого міжнародного правового порядку посилення міжнародно-правових механізмів захисту прав і свобод людини і громадянина потрібно неухильно дотримуватися положень міжнародного права всіма державами, упереджуючи суперечність національного та міжнародного права. Безперечно, дієвість норм міжнародного права в механізмі правового регулювання національної правової системи залежить також від того, як вони сприймаються юрисдикційними органами, наскільки досконалими є форми, методи їх об'єктивації в реальних суспільних відносинах. Юридична сила принципів і норм Європейського Співтовариства не залежить від їх імплементації в національну правову систему [22, с. 255]. Розвиток інтеграційних процесів сприятиме вдосконаленню адаптаційної взаємодії міжнародного та національного права, підвищить ефективність механізмів правового регулювання суспільних відносин, забезпечення та захисту прав людства, народів, прав і свобод людини й громадянина. Норми міжнародного права, як дієві регулятори суспільних відносин, визначають перспективи розвитку не тільки права, а й демократичних процесів, аргументують процес акумуляції суспільства та сучасної держави в умовах глобальних інтеграційних процесів.

Література

1. Білозоров Є.В. Національне та міжнародне право: порівняльно-правовий вимір. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/63917/68-Bilozorov.pdf?sequence=1> (дата звернення: 08.11.2020).
2. Васечко Л.О. Взаємозв'язок національного і міжнародного права: сучасний погляд. *Вісник Запорізького юридичного інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 1. С. 35–41.
3. Васильченко О.П. Джерела конституційного права: навчальний посібник. Київ: Реферат, 2010. 188 с.
4. Джерела конституційного права України / відп. ред.: Ю.С. Шемшученко, О.І. Ющик; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. Київ, 2010. 710 с.
5. Европейское право: учебник для вузов / отв. ред. Л.М. Энтин. Москва: Норма, 2000. 699 с.
6. Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів. *Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія»*. Т. 26: Юридичні науки. Київ, 2004. С. 3–9.
7. Конституція Грузії от 24 августа 1995 г. URL: http://firussia.webege.com/countries/georgia/constitution/Georgia_constitution_1.html (дата звернення: 10.11.2020).
8. Конституція Італійської Республіки от 22 декабря 1947 г. URL: <http://italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoj-respubliki> (дата звернення: 10.11.2020).
9. Конституція Королівства Іспанії от 27 декабря 1978 г. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/spain.pdf> (дата звернення: 10.11.2020).
10. Конституція Португальської Республіки от 2 апреля 1976 г. URL: <http://forlawyer.com.ua/konstitucii/konstituciya-portugalii/899-konstituciya-portugalii.html> (дата звернення: 10.11.2020).
11. Конституція Французької Республіки от 4 октября 1958 г. URL: https://www.conseil-constitutionnel.fr/sites/default/files/as/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf (дата звернення: 10.11.2020).
12. Международное право. Общая часть: учебник / под ред. И.И. Лукашука. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Бек, 2000. 432 с.
13. Міжнародне право. Основи теорії: підручник / за ред. В.Г. Буткевича. Київ: Либідь, 2002. 608 с.
14. Міжнародне право: навч. посіб. / за ред. М.В. Буроменського. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
15. Международное право: учебник / отв. ред. Ю.М. Колосов, Э.С. Кривчикова. Москва: Междунар. отношения, 2003. 720 с.
16. Нефедов Б.И. Соотношение правовых систем (продолжение). Эволюция представлений о содержании «традиционных» доктрин соотношения правовых систем. *Московский журнал международного права*. 2013. № 4 (92). С. 4–18.
17. Петров Р. Конституційні аспекти імплементації угод про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, Молдовою і Грузією. *Право України*. 2015. № 8. С. 33–39.
18. Русенко І.Я. Особливості норм права в правовій системі ЄС: філософсько-правовий вимір. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-1003/> (дата звернення: 10.11.2020).
19. Теліпко В.Е., Овчаренко А.С. Міжнародне публічне право: навч. посіб. / за заг. ред. В.Е. Теліпко. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
20. Шамрай В.В. До питання доктрини співвідношення міжнародного договору та конституційного права в умовах європейської інтеграції. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 22–32. С. 24.
21. Шаповал В.М. Конституція і міжнародне право: до питання про взаємозв'язок і взаємовплив. *Право України*. 2009. № 7. С. 88–94.
22. Шахова О.А., Баранова Н.В. Міжнародне право в національній правовій системі України. *Травневі правові читання: матеріали Міжвузівської науково-практичної конференції здобувачів та викладачів закладів вищої освіти, м. Черкаси, 7 травня 2019 р.* Черкаси: ЧІПБ імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 254–256. С. 255.
23. Expression of Consent by States to Be Bound by a Treaty: Analytical Report and Country Reports. Part 2: Country Reports. Netherlands. URL: https://legal.un.org/ilc/sessions/70/pdfs/english/icil_netherlands.pdf (дата звернення: 17.11.2020).